

istorijska sinteza razvoja kpj/skj

(osvrt na »istoriju saveza komunista jugoslavije«)

danilo kečić

Oktoobra 1985. pojavila se iz štampe na jezicima naroda i narodnosti (ćirilicom, latinicom, na makedonskom, slovenačkom, mađarskom i albanskom) *Istorija Saveza komunista Jugoslavije* u tiražu od 240.000 primeraka. Na mađarskom jeziku i izdanju Foruma, knjiga je objavljena u 2.000 primeraka. Knjiga je dobila zapažen mada ne i dovoljan publicitet, iako je predstavljena javnosti kao izdavački poduhvat godine. Rad na ovom naučnom zadatku započeo je pre desetak godina izradom Studijskog projekta i njegovim usvajanjem 1978. od Komisije za istoriju SKJ Predsedništva CK SKJ. Za realizaciju ovog izuzetno složenog i višestruko važnog i značajnog naučnog zadatka okupljena je većina naučnog kadra koja se dotada bavila problematikom revolucionarnog radničkog pokreta i KPJ odnosno SKJ od prvih radničkih organizacija i lučonoša socijalističkih ideja, socijaldemokratskih partija, stranaka i organizacija do kraja 1918, KPJ i njene revolucionarne delatnosti između dva svetska rata i dalekosežne pripreme socijalističke revolucije, njene rukovodeće uloge u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji, odnosno do svestranog i objektivnog marksističkog prikaza i analize mesta i uloge Saveza komunista u svim fazama posleratnog razvitka i izgradnje našeg samoupravnog socijalističkog društva do naših dana.

Kada se prilazilo ovom opštejugoslovenskom naučnom zadatku želela se dati jedna istorijska sinteza tog jednovjekovnog razvoja klasnih borbi i revolucionarnih procesa na jugoslovenskom prostoru, geneza i razvoj KPJ odnosno SKJ tog subjektivnog društvenog i političkog faktora koji je od progonjene i zabranjene kadrovske partije, postao vodeća snaga u borbi za radikalnu promenu društvenih odnosa u toku rata i revolucije, i njegove borbe za pobedu socijalizma, nacionalne ravnopravnosti, samoupravljanja i vodeću društvenu ulogu radničke klase, suverenitet i integritet jugoslovenske zajednice, kao i borbu SKJ za mir, slobodu i ravnopravnu međunarodnu saradnju.

Ovaj izuzetno značajan i složen naučni i društveno politički zadatak uspešno su izvršili naučni radnici, pre svega, istoričari, iz svih naših republika i pokrajina. U formiranim naučnim timovima bilo je na određen način angažovano preko 60 naučnih radnika. Grupisani u četiri naučna tima (1. za period do 1918; 2. za međuratni period; 3. za narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju i 4. za period socijalističke izgradnje). Ovi timovi su utvrdili metodološki pristup i dali prve osnove za sintetički rad na ovoj problematici. Razmatrajući na posebnim sednicama svih saradnika na ovom projektu bitna metodološka pitanja, kao što su odnos opšteg i posebnog tj. odnos istorije naroda Jugoslavije i istorije KPJ odnosno SKJ, kao i odnosu opštejugoslovenskog i regionalnog, odnosno republičkog i pokrajinskog, u jednodimenzionalnoj istoriji SKJ, razjašnjena su bitna pitanja sadržaja i metodološkog pristupa pri pisanju Istorije SKJ. Osnovni teret ovog složenog rada, međutim, imao je uži tim od devet autora, (dr Janko Pletenski, dr Danilo Kečić, dr Miroljub Vasić, dr Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Pero Morača, Branko Petranović, Dušan Bilandžić i Stanislav Stojanović), koji su na osnovu postojeće istorijske literature, objavljenih istorijskih izvora, sopstvenih istraživanja i dosadašnjih naučnih rezultata, kao i utvrđenog metodološkog pristupa, napisali ovu analitičko sintetičku *Istoriju SKJ*.

Celokupan ovaj rad organizovala je i vodila Komisija za istoriju SKJ Predsedništva SKJ. Ova Komisija je morala preuzeti ovu ulogu, jer je dosadašnji rad na ovom planu bio u suštini rascjepkan. Do sada se, uglavnom, radilo na istoriji radničkog pokreta i SKJ po republikama i pokrajinama, i nije bilo jedne opštejugoslovenske institucije ili naučne organizacija koja bi mogla da se prihvati organizovanju i realizaciji ovog izuzetno osetljivog i odgovornog naučnog i društvenog zadatka. Valja posebno istaći da je u ovom polasku posebno mesto i ulogu imao Redakcijski odbor, biran od najistaknutijih naučnih radnika u svim našim republikama i pokrajinama.

Tako je kolektivnim radom daleko težim od pojedinačnog ili grupnog rada, možda u izvesnom smislu i suviše složenom, i komplikovanim, za sedam godina rada nastalo ovo višestruko značajno i korisno naučno delo.

Jasno je da ovom knjigom nisu i da ne mogu biti dati definitivni sudovi, ni završna naučna reč o Istoriji SKJ, niti se ovom knji-

gom želela dati definitivna Istorija SKJ što uostalom u nauci nikada i nije moguće.

Naprotiv, sve ovo što se uspelo dati ovom knjigom odraz je naših dosadašnjih naučnih rezultata, kadrovskih mogućnosti i dometa naše istoriografije.

Polazeći od činjenice da nijedno naučno delo nije konačno i da se naučna misao i saznanja stalno i to rapidno razvijaju, može se zaključiti da i ova jednodimenzionalna Istorija SKJ, danas osetno potpunija nastala prazninu posle objavljivanja *Pregleda istorije SKJ 1968*, i da se pogotovo danas pojavljuje kao prvorazredan interes naše istorijske nauke i kao urgentna društvena i naučna potreba kao kohezioni faktor našeg zajedništva i kao oslonac i nadahnuće za prevazilaženje savremenih teškoća i protivrečnosti našeg savremenog socijalističkog razvoja. Valja napomenuti da jednodimenzionalna Istorija SKJ nije oficijelna tj. službena *Istorija Partije*, već da je to naučna obrada ove istorije sa temeljnom analizom i naučnom objektivizacijom svih relevantnih pitanja i problema iz Istorije KPJ, odnosno SKJ. U njoj otuda nije bilo apologetike, ni glorifikovanja pojedinih perioda politike i kursa KPJ odnosno SKJ, niti je bilo »tabu tema«. Kolektiv autora je, naprotiv, nastojao da na sva ova pitanja da jedan naučni zasnovan i realan prikaz, kao i da, za razliku od nekih drugih istorija partija, da i kritički osvrt na određena pitanja, pa i političke promašaje i greške. U tome je autentična vrednost ove marksistički zasnovane i istorijsku realno prikazane jednekovne geneze revolucionarnog subjekta.

Prvi deo knjige posvećen je analizi radničkog pokreta u jugoslovenskim zemljama od pojave radničke klase, socijalističke misli i prvih radničkih organizacija, do osnivanja i delatnosti socijaldemokratskih partija i jugoslovenskih zemalja do prvog svetskog rata, njihove društvene uloge i istorijskog značaja, njegove specifičnosti i osobenosti u pojedinim zemljama, približavanje i saradnju kao njihovu angažovanost u okviru Druge internacionale, njihovu aktivnost u godinama prvog svetskog rata i stvaranja zajedničke države jugoslovenskih naroda, organizacionih i političkih priprema za stvaranje jedinstvene revolucionarne partije radničke klase. Ovaj deo knjige ima karakter uvoda, stoga je u njemu primenjen i jedan specifičan metodološki pristup.

Drugi deo knjige posvećen je zasnivanju i opstojanju komunističkog pokreta u Jugoslaviji u periodu između dva svetska rata. Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) odnosno Komunističke partije Jugoslavije nastala je kao i mnoge druge komunističke partije, neposredno posle prve svetske kataklizme, u uslovima izuzetno pogoršanog materijalnog položaja radničke klase, agrarne sirotinje i širokih narodnih masa, s jedne, i njihovog revolucionisanja izazvanog opštom bedom i nezadovoljstvom, teškim prilikama u zemlji, podstaknutog velikim i neposrednim uticajem pobedonosne Oktobarske socijalističke revolucije u Rusiji i ubrzanim revolucionarnim procesima u zemljama Evrope, s druge strane.

Nastanak, razvoj i delovanje KPJ u periodu između dva svetska rata obrađeni su u drugom delu ove knjige pod naslovom – *Jugoslovenski komunistički pokret u pripremi revolucije (1919–1941)*.

Nastala u novim državno pravnim okvirima i u uslovima revolucionarnih previranja u novoformiranoj unitarističkoj i centralističkoj zasnovanoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, u kojoj je povlašćeni društveni i politički položaj imala velikosrpska buržoazija, Komunistička partija je bila za razliku od tada formiranih ili obnovljenih uskonacionalnih i regionalnih građanskih i seljačkih partija i stranaka – zasnovana kao opštejugoslovenska revolucionarna politička organizacija radničke klase i agrarne sirotinje, delovala kao sekcija Treće, Komunističke internacionale i pod njenim neposrednim i jakim uticajem, sve do sredine tridesetih godina. Proces idejnog sazrevanja KPJ u prvim godinama njenog delovanja izražavao se u razgraničenju s ministerijalizmom i potpunom ujedinjavanju jugoslovenskog radničkog pokreta na platformi revolucionarne borbe.

Međutim, mada je sukob s ministerijalizmom ubrzo okončan i Partija izrastala u rukovodeću snagu širokog i borbenog radničkog pokreta, njen razvoj je zaostajao za razvojem pokreta, čemu su umnogome doprinele pojačana idejna razmimoilaženja u Socijalističkoj radničkoj partiji Jugoslavije (komunista) koje su u proleće 1920. prerasle u oštar idejni i politički sukob između komunističke i centrumaške struje, i relativno spor politički obračun prvih sa potonjima i pored potpunog poraza centrumaša na drugom, Vukovarskom kongresu.

S omasovljenjem Partije i jačanjem Saveza komunističke omladine i klasnog sindikalnog pokreta razvijala se i aktivnost na idejno političkom vaspitanju članstva i radničke klase u celini. U tome je značajnu ulogu imala partijska i sindikalna štampa i mnoga izdanja marksističke i aktuelne političke literature.

Međutim, KPJ tih godina i pred ne malih uspeha, nije ponudila i svoj odgovarajući agrarni program, niti je pronikla u problematiku nacionalnog pitanja višestruko značajnog višenacionalnoj

jugoslovenskoj državi, pa je nacionalno jedinstvo branila sa stano-
višta klasnog unitarizma.

Organizaciono nekonsolidovana, mada jedna od najmasovnijih sekcija Kominterne, KPJ-objektivno i nije bila spremna da se 1921. odupre nasrtajima buržoazije i režima, te je doživela poraz bez bitke i za izvesno vreme praktično bila izbačena iz političkog života. Tako je od Partije koja je imala svojih 58 poslanika u Ustavotvornoj skupštini prešla u duboku ilegalnost, tragajući za primenijom strategijom i taktikom borbe, savladajući u procesu ideološko političkog sazrevanja frakcijske borbe, čemu je posebno doprinela, zalaganje Josipa Broza i pobjeda antifrakcijske struje na Osmoj zagrebačkoj partijskoj konferenciji 1928. Suština i karakter frakcijskih borbi dobili su u ovoj knjizi jednu drugu naučno zasnovanu obradu, kao i nerealan kurs koji je zagovarala Kominternu pozivajući jugoslovenske komuniste na oružani ustanak 1929. posle zavođenja šestojanuarske diktature i tome slično. Novi prodor u knjizi primetan je i u obradi odnosa inteligencije i partije koji se manifestovao u tzv. sukobu na književnoj levljici pri čemu se shvataju protagonisti »socijalne literature ocenjuju kao uska i dogmatska ali se odbacuje i istupanje Miroslava Krležu i kritikuje njegov dijalektički »Antibarbarus«, dok se za »trockizam« konstatuje da je kao tema i opasnost po komunistički pokret nametnut u međunarodnom radničkom pokretu spolja.

Uočavajući strateško političke promašaje i zablude u domenu nacionalnog i agrarnog pitanja Partija je vremenom izgrađivala svoje stavove za njihovo rešenje, napuštajući dogmatski kurs Kominterne borbu klase protiv klase (1919 – 1933), a u domenu nacionalnog pitanja kurs na razbijanju Jugoslavije, da bi sredinom tridesetih godina definitivno odustala od desetogodišnjeg kursa ka razbijanju Jugoslavije i stvaranja malih samostalnih država, kao konstitutivnih elemenata buduće balkansko podunavske federacije.

Nasuprot tome, Partija je upravo tada u vreme porasle fašističke opasnosti za sve demokratske i napredne tekovine čovečanstva, pa i za jugoslovenske narode i nacionalnosti, odnosno u procesu okupljanja masa i njene aktivnosti na platformi antifašističkog narodnog fronta ponudila jugoslovenskom radničkom pokretu i jugoslovenskom društvu u celini jednu realnu političku platformu i otvorila dalekosežnu perspektivu oslobođenja radničke klase, svih naroda i nacionalnosti u zemlji, pa time i za istinsko demokratsko rešenje nacionalnog pitanja preustrojem Jugoslavije na federativnom principu. U tom periodu KPJ osniva KP Slovenije i KP Hrvatske što je bio prvi korak u reorganizaciji Partije na nacionalnom principu, uz zadržavanje demokratskog centralizma, mada sprovedenog relativno sporo (od 1935. do 1943 pa i nedosledno.

Za dalji razvitak i aktivnost komunističkog pokreta od prelomnog značaja bio je dolazak Josipa Broza Tita na čelo KPJ 1937, pod čijim je rukovodstvom izvršena obnova i konsolidacija Partije i SKOJ-a, ojačan uticaj komunista u radničkim sindikatima i svim bitnim segmentima društvenog, i političkog života u zemlji. To joj je omogućilo da upravo sa zaoštavanjem društveno političkih odnosa zasnaje i široko afirmiše revolucionarno demokratski pokret i tako na najbolji način izvrši najdublje političke pripreme za revolucionarni rasplet i radikalnu promenu društveno ekonomskog sistema koji se u uslovima drugog svetskog rata rapidno približavao.

U toj svekolikoj aktivnosti Partija je pod rukovodstvom druga Tita praktično razbila obruče nametnute ilegalnosti i izbila na istinska poprišta revolucionarne borbe, afirmišući se kao istinski predstavnik i pobornik interesa širokih narodnih masa i kao politička snaga prvog reda.

Treći deo Istorije KPJ obrađuje avangardnu ulogu Partije u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji, od njenog organizovanja ustanka i njegovog razgaranja u narodnooslobodilački rat, do revolucionarne smene vlasti, obračuna sa snagama kontrarevolucije, definitivne pobjede i međunarodnog priznanja nove Jugoslavije.

»Ulogu avangarde u pripremanju i rukovođenju narodnooslobodilačkim ratom i socijalističkom revolucijom Komunistička partija Jugoslavije ostvarivala je u novim i u mnogočemu osobenim istorijskim uslovima, koji su zahtevali i nove odgovore kako u koncipiranju programske orijentacije, tako i u izboru strategije i taktike u ostvarivanju dalekosežnih oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva.« Usmeravajući svoju političku akciju na rešavanje društveno ekonomskih i nacionalnih problema nagomilanih u godinama uoči II svetskog rata, Komunistička partija je već tada zasnivala široki revolucionarno-demokratski pokret da bi se u uslovima agresije i okupacije zemlje povelu narode i narodnosti Jugoslavije u narodnooslobodilačku borbu sa dalekosežnim ciljevima socijalnog i nacionalnog oslobođenja.

»Takva programska orijentacija i strategija i taktika koje je ona podrazumevala u pojedinim etapama dinamičnog razvitka rata i revolucije održavala je proces idejno-političkog sazrevanja Komunističke partije Jugoslavije, njenog oslobođenja od staljinističkog dogmatizma i izrastanja u opštenarodnu i revolucionarnu političku snagu. Osnovno obeležje celokupne njene aktivnosti bila je odluč-

nost da se istraje na platformi narodnooslobodilačke borbe i da – odbijajući pokušaje bivših vladajućih buržoaskih krugova da tu borbu skrenu na put građanskog i bratoubilačkog rata – obezbedi masovnu političku osnovu narodnooslobodilačkog pokreta i stvaralačku inicijativu širokih slojeva. To je bilo odlučujuće za ostvarivanje osnovnih pretpostavki pobjede, za uspostavljanje narodne vlasti i demokratske državne zajednice ravnopravnih naroda. Time su još u toku rata utemeljeni putevi razvitka socijalističkih društvenih odnosa.« Međutim, iako je ova knjiga u mnogim pitanjima produčila naša ranija saznanja, ona u ovom trećem poglavlju, ima mnogih bitnih sadržaja i segmenata koji nisu dosegli nivo vrhunske naučne sinteze, i na kojima će se otuda morati još dosta raditi. To su one nedorečenosti, pa i beline, kojih su i autori bili svesni, a to su, na primer, pitanje geneze i transformacije KPJ kao revolucionarnog subjekta; i njen idejni razvoj, problem zasnivanja i teorijske spoznaje o revoluciji u svetu i u nas, kao i jedna produbljenija analiza strateškotaktičke koncepcije naše revolucije i njen doprinos teorijskom bogatstvu i iskustvu za revolucionarni preobražaj društva i nacionalnooslobodilačku borbu, uopšte. Moglo se više i produbljenije pisati o evoluciji koncepcije revolucije u jednoj zastaloj agrarnoj i mnogonacionalnoj državi a u uslovima okupacije i II svetskog rata o savezništvu radništva i seljaštva pa i sa srednjim slojevima; o nacionalnom pitanju kao jednom od fundamentalnih pitanja naše narodnooslobodilačke borbe; o karakteru naše revolucije i specifičnostima izgradnje narodne vlasti i revolucionarnom kretanju širokih narodnih masa.

Najveći prostor u knjizi, jedna trećina (317 – 483), posvećen je obradi KPJ (SKJ) u periodu izgradnje socijalističkih društvenih odnosa i obuhvata vreme od kraja II svetskog rata 1945. do naših dana.

Obrada revolucionarnog subjekta na vlasti je praktično i istorija društvenih i političkih odnosa Socijalističke Jugoslavije. Time je rad na obradi ovih izuzetno sadržajnih, slojevitih, nedovršenih i protivrečnih istorijskih procesa a do sada samo delimično istraženih i proučenih, uglavnom do 1953. godine, bio izuzetno težak, i naučno nedostižan. Otuda su prve tri glave u kojima se govori o sistemu revolucionarne demokratije i njegovim protivurečnostima (1945 – 1948); o odbrani nezavisnosti i otporu, Informbirou (1948 – 1952), o novoj ulozi Partije i uvođenju radničkog samoupravljanja date na jednom korektnom naučnom nivou. Završni deo Istorije SKJ, tj. poslednje glave u kojima se prikazuju glavni tokovi društvenog, ekonomskog i političkog razvoja u poslednje tri decenije, izložene su, i pored velikog truda autora, na nivou korektnih istorijskih informacija.

Pisci Istorije SKJ su toga bili svesni, već u pristupu ovom poslu, i to ne samo zbog toga što ovaj deo naše najnovije prošlosti do sada nije bio istorijski obrađivan, već i zbog toga što u svom radu nisu mogli da se oslone na relevantnu istorijsku građu, jer ni pisci ove Istorije nisu imali pristupa istorijskim izvorima nastalim posle 1953. godine. Stoga ovaj period od tri decenije, izuzetno značajan »za sagledavanje celovite slike o revolucionarnom subjektu« nije ni u osnovi mogao biti u Istoriji SKJ drugačije obrađen. Za razliku od ekonomista i politikologa koji se sve više oglašavaju i ocenjuju određene savremene pojave u našem društvu i SKJ kao što su sukob između samoupravljanja i etatizma, federalizacija SKJ, i tome slično, autori Istorije SKJ su se zadovoljili korektnim upoznavanjem čitaoca sa određenim pojavama ne upuštajući se u uslova skromnih heurističkih mogućnosti da u knjizi ovog karaktera daju historijske hipoteze o uzrocima i putevima savremenih protivrečnih društvenih, ekonomskih i političkih procesa.

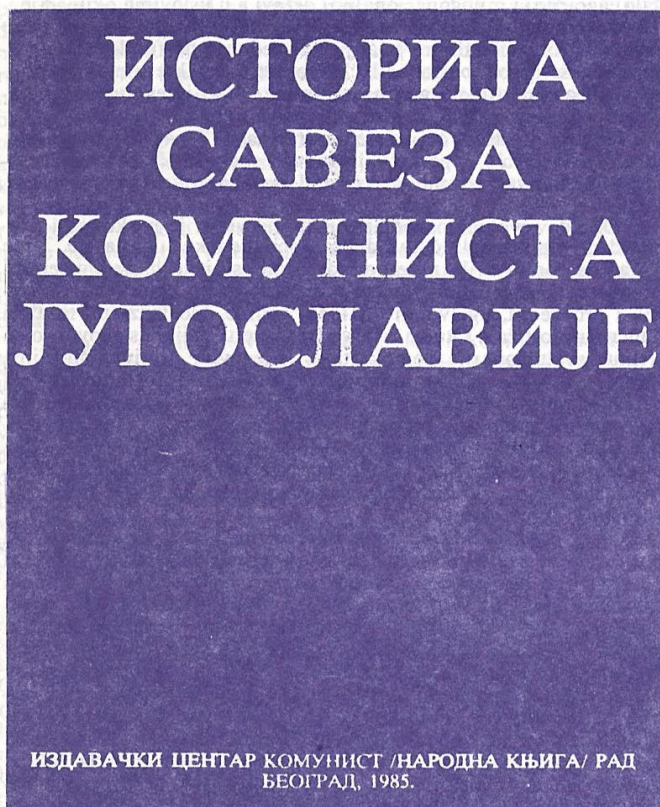
Posmatrana u celini Istorija SKJ, bez obzira na mnogo »beline« uslovljene određenim stepenom istraženosti i proučenosti pojedinih pojava, segmenata i tokova, neujednačenim stepenom apsolviranja i elaboracije krupnih naučnih rezultata, kao i nedovršenosti mnogih istorijskih procesa, predstavlja jedno značajno naučno ostvarenje, i izuzetan kulturni događaj našeg vremena koje nekim svojim delovima doseže nivo uzorne istorijske sinteze. Valja naglasiti da su autori i Redakcioni odbor Istorije SKJ i sami realno cenili naučna dostignuća i ove knjige, vrednujući je kao značajnu deonicu i stepenicu u razvoju i dometu jugoslovenske historiografije u obradi revolucionarnog subjekta i jugoslovenskog društva u jednom relativno dugom vremenskom rasponu, i da će ne samo u ovom trenutku već i u buduće dobro poslužiti u ideološko političkom radu i obrazovanju, i da će kao činilac našeg jedinstva i faktor jačanja kohezije socijalističke Jugoslavije svojom naučnom objektivnošću dati svoj doprinos borbi progresivnih snaga našeg društva protiv nasrtaja opozicionih snaga i snaga građanske desnice.

Činjenica je, međutim, da se o pojavi Istorije SKJ, s obzirom na njeno dugo očekivanje i društvenopolitički, kulturni i naučni značaj, u nas relativno malo pisalo, da, na primer, u Vojvodini o njoj nije našao za potrebno da da svoj osvrt ili kritički prikaz ni *Savremenost*, glasilo Saveza komunista Vojvodine, ni vojvodanski list *Dnevnik*, i neki drugi časopisi i listovi, govori za sebe dovoljno

koliko smo idejnopolički angažovani i odgovorni prema Savezu komunista i društvu kome pripadamo i u kome delujemo. Društvena potreba za ovom knjigom danas je naglašenija i zbog toga što su u našoj publicistici, istoriografiji i književnom stvaralaštvu sve učestalije proizvoljne građanske i nacionalističke interpretacije naše najnovije istorije, što se sve češće negiraju i osporavaju teko-vine revolucije, mesto i uloga KPJ (SKJ), pa i druga Tita.

Koliko će Istorija SKJ značiti uopšte u našoj istoriografiji, pa i u našem društvu zavisiće ne samo od njenog naučnog nivoa, nego i od toga koliko će ona stvarno imati iza sebe organizovane idejno-političke snage ovog društva, a, pre svega, Saveza komunista Jugoslavije.

U tom smislu njena pojava u ovo vreme za nas predstavlja i prednost i obavezu da budemo ofanzivniji u idejnoj borbi koja se protiv nas tako bespoštedno sve organizovanije i intenzivnije vodi i na ovom području društvenog života. Stoga bi ova knjiga morala postati nasušna potreba ne samo za idejnopoličko uzdizanje dvomilionskog članstva SKJ, nego i radničke klase i radnih ljudi Jugoslavije. Preko stranica Istorije SKJ prevedenih i na svetske jezike,

međunarodni radnički i komunistički pokret kao i naučna, politička i kulturna javnost u svetu moći će na najneposredniji način da se upoznaju sa tokovima i iskustvima socijalističke revolucije i izgradnje socijalističkih društvenih odnosa u Jugoslaviji.

Iz rečenog se nedvosmisleno da zaključiti da pojavom ove jednotomne Partije nije završen naučni rad na Istoriji Saveza komunista Jugoslavije. Naprotiv, rad na ovom dalekosežnom društvenopolitičkom i naučnom zadatku već sada se poput prakse u svetu, a na osnovu postignutog u ovoj knjizi, iskustva, i potreba za jednom višetomnom naučnom sintezom Istorije Saveza komunista Jugoslavije.

U tom cilju već je izrađen nacrt Projekta četvorotomne istorije SKJ, u kome je istaknut njen cilj, pretpostavke za uspešan naučni rad, naznačen njen karakter i osnovni sadržaj skicirana organizacija rada, i predloženo desetogodišnji rok za njenu izradu kao i dinamika rada. Iskustvo u radu na jednotomnoj Istoriji SKJ, dobre i loše strane toga rada, kao i otkrivanje uzroka naučne neujednačenosti obrade pojedinih delova i istorijskih praznina, tim pre što nemamo i u doglodno vreme nećemo imati *Istoriju naroda Jugoslavije*, obavezivali su već sada, pri pripremanju novog Projekta da se jasno utvrde zadaci kolektiva naučnih radnika u prvih pet godina kada će se intenzivno pojedinačno raditi na tematskim monografijama i zbornicima dokumenata, kako bi se u drugoj fazi, od 1991. do 1996. timski obradila Istorija Partije u četiri toma u kojoj će se daleko potpunije, produbljene i s dalekosežnijim pretenzijama dati naučna sinteza Istorije SKJ, kapitalno delo trajne naučne vrednosti.

različita stajališta u tumačenju nauke i njezine metode

(uz filozofiju nauke)

radovan špiridanov

Nedavno objavljeni zbornik *Filozofija nauke* je reprezentativan izbor najatraktivnijih problema iz ove oblasti filozofije. Zaista kvalitetne prevode ogleda i delova pojedinih knjiga priređivač, Neven Sesardić, grupisao je tako da se oseti živa polemika u filozofiji nauke što svedoči kako o značaju njenih pitanja, tako i o njenoj izuzetnoj vitalnosti. Sada je čitaocu na srpskohrvatskom jeziku omogućen bolji, iako fragmentaran, uvid u jedan oblik racionalnosti, njegove probleme i metode rešavanja.

Ova knjiga, već po običaju za naše kulturne prilike, dolazi sa znatnim zakašnjenjem a da bi podstakla ozbiljna naučna istraživanja na teme koje su već postale deo opšte kulture filozofa, ali je, neosporno, korisna zbog niza drugih stvari. To je i svedočanstvo o filozofskoj disciplini koja se razmahnula u našem veku i svojom izuzetnom aktuelnošću podstakla istraživanja ne samo u filozofiji, i naznaka nekoliko osnovnih grupa problema u filozofiji nauke, i prikaz nekoliko tipova argumentacije filozofske prirode.

Priređivač je, pomalo prosvetiteljski, ukazao na što različitija stanovišta i što raznovrsnije probleme u, donekle, istorijskom rasporedu. Nužno je da se, pri tome, ispusti jedan broj zanimljivih tema. U napomeni na kraju zbornika, on to i sam konstatuje: »Budući da je osnovni cilj bio predstaviti različita generalna stajališta u tumačenju nauke i njezine metode, morali su biti izostavljeni mnogi značajni i ne manje izostavljeni tekstovi koji tretiraju specijalne teme« (*Filozofija nauke*, Beograd, b. g. str. 366').

Namera je ovog teksta da omogući razumevanje i da neka objašnjenja onima koji su očekivani čitaoci ove knjige. Sesardić, naime, nije dao objašnjenje kome je zbornik namenjen. No, izvesna elementarnost većine teksta svedoči da on nije namenjen filozofima, pa ni studentima filozofije, bez obzira na činjenicu da visokoškolski kurikulumi na našim univerzitetima tek odnedavno uključuju ove teme. Uz to nedostaje i veza sa savremenijim razmatranjima istih tema (u vidu predloga za dalje čitanje, u vidu literature ili nekakve bibliografije ili nekom drugom obliku). Ozbiljno izučavanje filozofije nauke, osim toga, traži poznavanje šire problematike, jer je ova disciplina, iako novija, ne manje razvijena od tradicionalnih. Zbog tih razloga verujem da zbornik ima popularan karakter pa bi ga trebalo dopuniti predgovorom ili pogovorom koji bi radozljivo, a neupućenom, čitaocu pomogao da uoči glavnu liniju argumentacije uz izvesna objašnjenja koja mogu biti korisna. Kako je teško očekivati da će priređivač to ikad preduzeti – ovaj bi tekst mogao biti umesto pregovora.

Zbornik je podeljen na četiri poglavlja:
 I KORIJENI SUVREMENE FILOZOFIJE NAUKE
 II NAUKA I FILOZOFIJA
 III ORTODOKSNO TUMAČENJE NAUČNIH TEORIJA I
 IV SPOR OKO NAUČNE METODE

Prvo poglavlje obuhvata prevode ogleda Helmholtza, Macha, Poincare i Duhema. I. Od filozofski relevantnih Helmholtzovih ogleda, rasutih često po njegovim naučnim radovima, Sesardić je odabrao »Über den Ursprung und die Bedeutung der geometrischen Axiome« (»O porijeklu i značenju geometrijskih aksioma«). Iako je, u osnovi, Helmholtz kantovac, ovde se on obračunava baš sa jednom od kantovskih dogmi, onom o trodimenzionalnom karakteru prostora. Takvo shvatanje prostora uzrokuje specifično shvatanje geometrije (euklidovsko) pa se i »geometrijski način mišljenja« služi ovim specifičnostima da bi obezbedio ključne dokaze za specifičnu koncepciju odnosa mišljenja prema iskustvu. Helmholtzova je namera da nove, drugačije geometrijske aksiome dovede u vezu sa iskustvom i ispita logičku mogućnost njihove zamene.

On dokazuje da neoborivost aksioma euklidovske geometrije počiva na opažajno predstavljenim geometrijskim likovima, a osnova svih dokaza na kongruenciji dotičnih likova. Da bi se kongruencija opažajno predstavila, potrebno je predstaviti da se geometrijski likovi približavaju, a da ne menjaju svoj oblik i dimenzije. (Da je to moguće svi znamo iz iskustva.) To je ta pretpostavka koja je nedokazana, pa je moguće, a to Helmholtz i pokazuje, da se svaki dokaz o kongruenciji zasniva na činjenici uzetog iz iskustva.

Međutim, moguće je zamisliti prostor (geometriju koja ga opisuje) u kome, usled zakrivljenosti površina, ne važe aksiome euklidovske geometrije, a geometrijski likovi različite veličine nisu slični iako su iste vrste. Takve su neklasične geometrije (Lobačevskog, Riemanna...). U njima se javlja posebna veličina, tzv. mera zakrivljenosti. Tek kada je njena vrednost nula – takva geometrija je euklidovska. »Time se ispostavilo da prostor, posmatra li ga se kao područje mjerljivih veličina, ni u kom slučaju ne odgovara najopćenitijem pojmu nekog trodimenzionalnog skupa, nego zadovoljava i posebna određenja koja su uvjetovana potpuno slobodnom pokretljivošću čvrstih tijela, nepromijenjena oblika po svim mjestima i uz sve moguće primjene smjera te, nadalje, posebnom vrijednošću ne razlikuje od nule. Ova zadnja konstatacija sadržana je u aksiomima o pravcima i paralelama« (str. 18 – 19).

Na drugoj strani, Helmholtz dokazuje da aksiomi euklidovske geometrije nisu utemeljeni u datom obliku naše sposobnosti opažanja. Kao što bi sve veličine bile u istoj razmeri kada bi se sve udvostručile, tako bi i rasteza-